

คึกฤทธิ์ ปราโมช (ภาคสวรรค์) กับความเป็นอัจฉริยะด้านวรรณกรรม วัฒนธรรมและวารสารศาสตร์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สกนธ์ ภู่งามดี*

จะมีคนชกก็คน ที่จะเป็นทั้งครู พหูสูตร และปราชญ์ผู้รอบรู้ในสรรพวิชาไปเสียทั้งหมด ท่านพลตรี หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นบุคคลที่มีอัจฉริยภาพรอบด้านดังกล่าว ดังจะเห็นได้จากผลงานหลายด้านของท่านที่ปรากฏแก่สายตาชาวโลกจากอดีตจนปัจจุบัน

วันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2454 เป็นวันเกิดของท่านพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช ท่านเกิดในเรือกลางแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นโอรสคนสุดท้ายในบรรดาโอรส-ธิดา ทั้ง 6 คน ของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคำรบ กับหม่อมแดง (บุญนาค) (หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช เป็นคนที่ 4) โดยชื่อ "คึกฤทธิ์" นั้น มาจากการที่ท่านชอบร้องไห้เสียงดังในวัยทารก จึงได้รับพระราชทานนามนี้จากสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ สถานที่เกิดของท่าน ช่างดูเป็นพื้นที่ที่สะท้อนความเป็นคนไทยโดยแท้ โดยท่านเกิดที่บ้านริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตำบลบ้านม้า อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี ทั้งนี้ ในเวลานั้น ยังไม่มีใครรู้ว่า เด็กชายร้องไห้เสียงดังผู้นี้ ภายภาคหน้าจะได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีไทย คนที่ 13 ของประเทศไทย รวมทั้งตำแหน่งสำคัญอื่นๆ ในบ้านเมืองไทยอีกไม่น้อย เนื่องจากท่านเป็นทั้งนักปราชญ์ นักเขียน นักการเมือง และศิลปิน ซึ่งนับเป็นปูชนียบุคคลที่ยิ่งใหญ่ท่านหนึ่งของประเทศไทย

ความเป็นไปด้านการศึกษาของท่าน ในเบื้องต้น ท่านได้เข้าศึกษาในโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย (วังหลัง) จากนั้นได้เข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย และเดินทางไปศึกษาต่อในประเทศอังกฤษ ที่โรงเรียน Trent College จากนั้น ได้สอบเข้าวิทยาลัยควีนส์ (The Queen's College) มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด เพื่อศึกษาวิชาปรัชญา เศรษฐศาสตร์ และการเมือง (Philosophy, Politics and Economics - PPE) โดยสำเร็จปริญญาตรีเกียรตินิยม ซึ่งอีก 3 ปีต่อมา ท่านก็ได้รับปริญญาโทจากมหาวิทยาลัยดังกล่าว ตามธรรมเนียมสำหรับผู้สำเร็จปริญญาเกียรตินิยมและได้ผ่านการใช้ความรู้ความสามารถในวิชาที่ร่ำเรียนมาจนมีประสบการณ์ซ้ำของมาระยะหนึ่ง

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ผู้อำนวยการศูนย์ศักยภาพการแข่งขันด้านศิลปะเพื่อการออกแบบ

(Center of Art Design Capabilities for Competition: CADCC)

อาจารย์ประจำ สาขาออกแบบนิเทศศิลป์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต

ก่อนเข้าทำงานเกี่ยวกับพรรคการเมือง ท่านทำงานในภาคเอกชนและองค์กรขนาดใหญ่หลาย แห่ง เช่น ผู้จัดการธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด สาขาลำปาง (พ.ศ.2478-2486) เข้ารับราชการทหาร เมื่อเกิดสงครามอินโดจีนและสงครามมหาเอเชียบูรพา ยศสิบตรี หัวหน้าฝ่ายสำนักผู้ว่าการและหัวหน้า ฝ่ายออกบัตรธนาคารแห่งประเทศไทย ประธานกรรมการ ธนาคารกรุงเทพฯ พาณิชยกรรม จำกัด คอลัมนิสต์เขียนบทความลงในคอลัมน์ "ซอยสวนพลู" อาจารย์พิเศษของคณะวารสารศาสตร์และ สื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

หลังจากนั้น ท่านได้ดำรงตำแหน่งสำคัญที่คนไทยส่วนใหญ่จดจำได้ไม่ลืมคือ ท่านเป็นผู้ก่อตั้ง และผู้นำพรรคประชาธิปัตย์ ในปี พ.ศ. 2489 - พ.ศ. 2491 และพรรคกิจสังคม ในปี พ.ศ. 2518 จากนั้น ท่านได้รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนที่ 13 ของไทยระหว่างวันที่ 14 มีนาคม พ.ศ. 2518 - 12 มกราคม พ.ศ. 2519 ในสมัยถัดจากท่านหม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี นอกจากนี้ ท่านพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้ดำรงตำแหน่งประธานรัฐสภาไทย (ประธานสภานิติบัญญัติแห่งชาติ) ในระหว่างวันที่ 29 ธันวาคม พ.ศ. 2516 - 7 ตุลาคม พ.ศ. 2517 ในเวลาต่อมา ท่านได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติสาขาวรรณศิลป์ ประจำปี พ.ศ. 2528 ต่อมาในปี พ.ศ. 2531 ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนยศจากสิบตรี เป็นพลตรี (ทหารราชองครักษ์พิเศษ)

เมื่อเวลาผ่านไป จนกระทั่งปลายปี พ.ศ. 2551 กระทรวงวัฒนธรรมของไทย ได้เสนอชื่อ พลตรี หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นบุคคลสำคัญของโลกต่อองค์การยูเนสโก (UNESCO) โดยมีทั้งเสียงสนับสนุนและคัดค้าน ซึ่งต่อมาในวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2552 ทางองค์การยูเนสโกได้ ประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติพลตรี หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นบุคคลสำคัญของโลก ใน 4 สาขา ได้แก่ การศึกษา วัฒนธรรม สังคมศาสตร์ และสื่อสารมวลชน ในวาระครบรอบ 100 ปี ชาตกาล พ.ศ. 2554 โดยได้รับการประกาศพร้อมกันกับครูเอื้อ สุนทรสนาน ซึ่งได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติในวาระ ครบรอบ 100 ปี ชาตกาลพ.ศ. 2553 เช่นกัน

จากการยกย่องเชิดชูเกียรติจากยูเนสโก ทำให้ผู้เขียนนึกถึงพลตรี หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ในอัจฉริยภาพด้านนิเทศศาสตร์ วัฒนธรรม และวรรณกรรม ซึ่งความสามารถของท่าน ทำให้เกิดผลงานที่มีสุนทรีย์ภาพและความงดงามในจิตสัมผัสสรวกับท่านมีความสามารถเกินความเป็น คนธรรมดาสามัญที่แสดงบทบาทภาคสวรรค์เพื่อสร้างผลงานปลอบประโลมมนุษย์อย่างเรา

ในผลงานด้านวรรณศิลป์นั้น พลตรี หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช มีผลงานที่มีชื่อเสียงระดับ ประเทศมากมาย แต่ที่ได้รับการตีพิมพ์ซ้ำแล้วซ้ำอีก เช่น ผลงานประพันธ์รูปแบบนวนิยาย ได้แก่ สี่แผ่นดิน ไผ่แดง กาเหว่าที่บางเพลง ชูสีไทรเฮา สามก๊กฉบับนายทุน ราชมอน ฮวนนึ่ง โจโล นายกตลกดกลาล ฯลฯ ส่วนผลงานสารคดี เช่น จากญี่ปุ่น ยิว เจ้าโลก สงครามผิว คนของโลก ชมสวน ธรรมคดี น้ำพริก ฝรั่งเศสคตินา สรรพสัตว์ สัพเพเหระคดี ข้อคิดเรื่อง เกิด แก่ เจ็บ ตาย โครงกระดุก ในตู้ พม่าเสียเมือง ถกเขมร เก็บเล็กผสมน้อย เบ้งเฮ็ก ผู้ถูกกลืนทั้งเป็น เมืองมายา เรื่องขำขัน กฤษณาภินิหารอันบดบังมิได้ คนรักหมา ตลาดนัด นิกายเซน บันเทิงเริงรมย์ วยรุ่น สงครามเย็น อโรคยา สยามเมืองยิ้ม หัวมหรรมพ เป็นต้น

วารสารวิทยบริการ

คึกฤทธิ์ ปราโมช (ภาคสวรรค์) ฯ

ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๕

ผศ.ดร. สกนธ์ ภู่งามดี

นอกจากผลงานวรรณกรรมที่กล่าวมา พลตรี หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ยังมีอัจฉริยภาพในการแต่งบทละครเวที โดยบทละครที่มีชื่อเสียง เช่น เรื่องลูกคุณหลวง นอกจากนี้ ท่านยังได้ร่วมเล่นลิเกกิตติมศักดิ์เรื่อง หลวิชัย-คาวี เมื่อ ปี พ.ศ. 2494 และร่วมแสดงภาพยนตร์กับดาราสอลีวู้ด ชื่อ มาร์ลอน แบรนโด ในเรื่อง The Ugly American เมื่อปี พ.ศ. 2506

ภาพพลเอก เจ้าพระยามารมพ (ซ้าย) และพลตรีหม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช (ขวา) แสดงโขนร่วมกัน

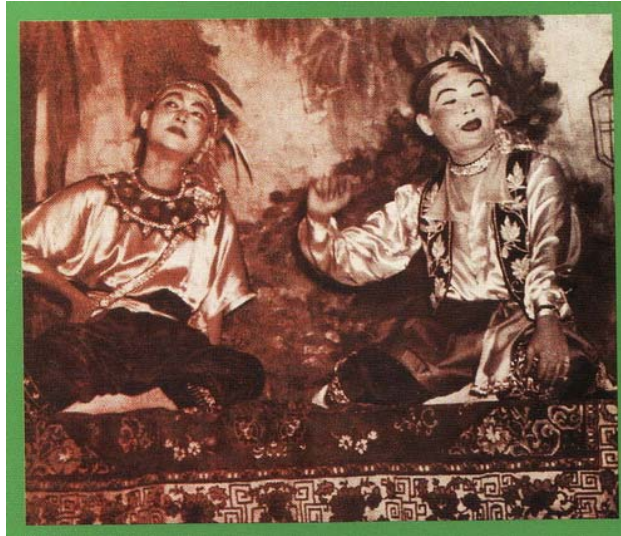
ที่มา : สำเนาภาพจากหนังสือคึกฤทธิ์ที่สุดของความเป็นไทย (2550 : 7)

ภาพพลตรี หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ในการเล่นลิเกกิตติมศักดิ์ เรื่องหลวิชัย-คาวี ปี พ.ศ. 2494

ที่มา : สำเนาภาพจากเว็บไซต์ [th.wikipedia.org/wiki/หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช](http://th.wikipedia.org/wiki/หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์_ปราโมช)

สืบค้นเมื่อวันที่ 10 กรกฎาคม 2554

ภาพพลตรี หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ในการเล่นลิเกของสมาคมหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย จัดแสดงที่สมาคมพ่อค้าไทย เมื่อวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2494
 มีเหตุการณ์บัตรเข้าชมจำหน่ายหมดทำให้ผู้ชมจำนวนมากดูการแสดงที่รั้วจรั้วพัง
 ที่มา : สำเนาภาพจากหนังสือคึกฤทธิ์ที่สุดของความเป็นไทย (2550 : 30)

ภาพส่วนหนึ่งจากภาพยนตร์เรื่อง The Ugly American ซึ่งพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ยืนอยู่ด้านขวา และมาร์ลอน แบนโด ยืนอยู่ตรงกลาง
 ที่มา : สำเนาภาพจาก th.wikipedia.org/wiki/หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์_ปราโมช
 สืบค้น 10 กรกฎาคม 2554

วารสารวิทยบริการ

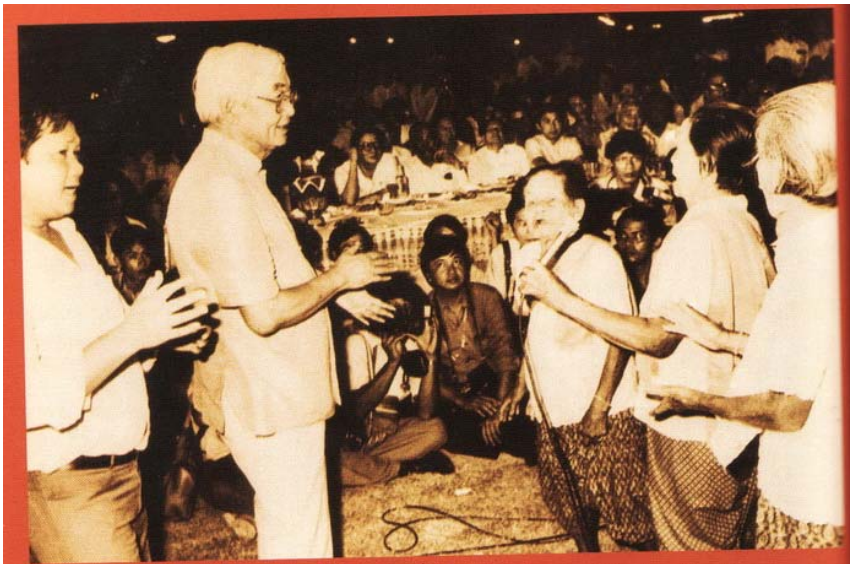
คึกฤทธิ์ ปราโมช (ภาคสวรรค์) ฯ

ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๕

ผศ.ดร. สกนธ์ ภู่งามดี

ภาพถ่ายมาร์ลอน แบรนโด (ซ้าย) และพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ (ขวา)
ที่มา : สำเนาภาพจากหนังสือคึกฤทธิ์ที่สุดของความเป็นไทย (2550 : 9)

ภาพพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช ร่วมร้องเพลงฉ่อยกับแม่เพลงพ่อเพลง
ที่มา : สำเนาภาพจากหนังสือคึกฤทธิ์ที่สุดของความเป็นไทย (2550 : 36)

มีคนจำนวนไม่น้อยในสังคมไทยที่รู้ซึ่งถึงความสามารถด้านวรรณกรรมและบทบาทด้านวัฒนธรรมของท่านพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช จากการได้พูดคุยกับบุคคลซึ่งเคยทำงานร่วมกับท่าน และเคยติดตามผลงานวรรณกรรมของท่าน จะพบว่า สิ่งที่คนเหล่านั้นได้กล่าวถึงความสามารถของพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นกระຈกสะท้อนความเป็นอัจฉริยะภาคสวรรค์ของท่านโดยแท้

ผมได้มีโอกาสขอความรู้จากท่านพระเมธีวราภรณ์ ผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดโมลีโลกยารามราชวรวิหาร (20 มีนาคม 2554 : สัมภาษณ์) ท่านได้ปรารภถึงบทบาทของพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช กับวัฒนธรรมไทยและพระพุทธศาสนา โดยพระเมธีวราภรณ์ ได้ให้ความคิดเห็นไว้ว่า วัฒนธรรมเป็นเครื่องแสดงให้เห็นความเป็นชาติของมนุษย์ ชาติที่ไร้วัฒนธรรมอันเป็นของตนเองแล้วย่อมไม่สามารถคงความเป็นชาติอยู่ได้ ชาติที่ไร้วัฒนธรรม แม้จะเป็นผู้พิชิตในการสงคราม แต่ในที่สุดก็จะเป็นผู้ถูกพิชิตในด้านวัฒนธรรม ซึ่งนับว่าเป็นการถูกพิชิตอย่างราบคาบและสิ้นเชิง วัฒนธรรมเป็นรูปแบบของกิจกรรมมนุษย์และโครงสร้างเชิงสัญลักษณ์ที่ทำให้กิจกรรมนั้นเด่นชัดและมีความสำคัญวิธีการดำเนินชีวิตเป็นพฤติกรรมและเป็นสิ่งที่คนผลิตสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกันและร่วมใช้ อยู่ในหมู่พวกของตน วัฒนธรรมสามารถแสดงออกผ่านดนตรี วรรณกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม การละครและภาพยนตร์ รวมไปถึงเทคโนโลยี ศิลปะ วิทยาศาสตร์ รวมทั้งระบบศีลธรรม จึงกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่กำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมนั้น ๆ เป็นสิ่งที่คอยควบคุมสังคม สร้างความเป็นระเบียบ เรียบร้อย ให้แก่สังคม เพราะในวัฒนธรรมจะมีทั้งความศรัทธา ความเชื่อ ค่านิยม บรรทัดฐาน ตลอดจนผลตอบแทนในการปฏิบัติและบทลงโทษเมื่อฝ่าฝืน พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช ถือเป็นผู้มีความรอบรู้ทั้งศาสตร์และศิลป์ในสาขาต่างๆ อย่างกว้างขวาง จนได้รับการยกย่องจากสาธารณชนในฐานะปูชนียบุคคลท่านหนึ่งของไทย ท่านเป็นคนที่ความเข้าใจวัฒนธรรมไทยอย่างลึกซึ้ง นอกจากนั้น ท่านยังได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติสาขาวรรณศิลป์ เนื่องจากเป็นผู้มีพรสวรรค์ในการเขียนทูลรสนชาติ ไม่ว่าจะเป็นสารคดี บทความ สักวา วิจารณ์สังคม บทกลอน นวนิยาย เรื่องสั้น เรื่องแปล เป็นต้น แม้ในด้านพระพุทธศาสนา พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช ก็ยังไม่ทอดทิ้ง ท่านเป็นผู้ที่มีความรู้ด้านพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง วิวาทะของท่านกับท่านพุทธทาสภิกขุเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงความเฉลียวฉลาดด้านหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี บัดนี้ สังคมไทยสิ้นอัจฉริยะบุคคลคนหนึ่งแล้ว เหลือไว้เพียงผลงานและคุณูปการอันยิ่งใหญ่ที่จะฝังรอยจารึกไว้ในสังคม ในความทรงจำของศิษยานุศิษย์ และจิตใจคนไทยตราប់ชั่วกาลปาวสาน

นอกจากนี้ คุณเสียม อยุธยาธิง นักรู้จักชาวไอริส ประธานกลุ่ม บริษัท พรอพเพอร์ตี้ แคร่ แอนด์ เซอร์วิสเชส (ประเทศไทย) จำกัด (23 มีนาคม 2554 : สัมภาษณ์) ได้กล่าวถึงคุณูปการและอัจฉริยภาพด้านวรรณกรรมของท่าน พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ไว่เช่นกัน

คุณเสียมเริ่มรู้จักท่าน พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช เมื่อ ปี พ.ศ. 2506 ซึ่งเป็นครั้งแรกที่พบกับท่าน ต่อมาไม่นาน หลังจากที่คุณเสียมตัดสินใจจะใช้ชีวิตอยู่ประเทศไทย เพื่อนของ

แม่คุณเลียมได้ทำจดหมายแนะนำตัวคุณเลียมกับ หม่อมเจ้า อาชวติส ดิสกุล ซึ่งขณะนั้นเป็นกรรมการผู้จัดการ ธนาคารกรุงเทพฯพาณิชย์การ โดยมี พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นประธาน ในขณะที่คุณเลียมนำเสนอจดหมายแนะนำตัวอยู่ พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช ก็อยู่ในห้องนั้นด้วย โดยท่านมีคำถามไปยังคุณเลียมว่า มาทำไมในเมืองไทย คุณเลียมจำคำตอบของตัวเองได้แม่นยำว่า “ ตอนนั้นผมอายุแค่ 18 ท่านไม่ดูเลย ท่านถามผมว่ามาทำไมในเมืองไทย ผมตอบว่า ตอนแรกผมมาเที่ยว แล้วก็ตัดสินใจจะปักหลักในเมืองไทย ” ต่อมาไม่นาน คุณเลียมก็ได้พบท่าน พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช บ่อยครั้งขึ้นจนสนิทสนมและได้เข้าออกบ้านสวนพลูเป็นประจำ โดยคุณเลียมเล่าให้ฟังว่า “ เมื่อไหร่ที่ได้ร่วมวงสนทนากัน คุณชายคึกฤทธิ์จะเป็นผู้ใหญ่ใจดี และให้คำแนะนำเรื่องการทำงาน รวมทั้งให้ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีของไทยแก่ผมเสมอ ”

คุณเลียม ประทับใจผลงานวรรณกรรมเรื่องสี่แผ่นดินของพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช มาก เนื่องจากวรรณกรรมเรื่องนี้มีเรื่องราวที่สามารถทำให้คนอ่านเข้าไปอยู่ในยุคนั้นได้ เป็นวรรณกรรมที่มีครบทุกรสชาติ ทั้งนี้ คุณเลียมอ่านสี่แผ่นดิน ฉบับภาษาอังกฤษ ซึ่งแปลโดย คุณแจ่มจันทร์ บุญาค อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะอ่านฉบับภาษาอังกฤษ คุณเลียมไม่รู้สึกว่ากำลังอ่านเรื่องราวที่เป็นภาษาอังกฤษ แต่กลับมีภาพในความคิดเป็นแบบภาษาไทย เพราะท่านพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช สามารถเขียนเรื่องราวที่เป็นไทยได้ละเอียดละออมาก คุณเลียมจึงแนะนำ “ฝรั่ง” ที่มาเมืองไทยให้อ่านสี่แผ่นดิน โดยคุณเลียมเน้นว่า “ ถ้าคุณอยากรู้เรื่องเมืองไทย คุณต้องอ่านสี่แผ่นดิน เมื่ออ่านแล้ว คุณจะเข้าใจว่า ที่มาที่ไปของเมืองไทยเป็นยังไง จะรู้คำตอบว่า สังคมไทยทำไมเป็นอย่างนี้ ”

นอกจากนี้ คุณเลียม มีความชื่นชมในความรอบรู้ และความสามารถด้านศิลปวัฒนธรรมของ พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช อย่างมากเช่นกัน โดยเฉพาะความคิดความเอาใจใส่ของท่าน ในการริเริ่ม ฟันฟู และอนุรักษ์การแสดงโขนของไทยให้คงอยู่จนถึงปัจจุบัน เช่นเดียวกับ จิม ทอมสัน ที่สืบสานเรื่องผ้าไหมไทย ทั้งนี้ พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช มักทดสอบความรู้ของคุณเลียมเกี่ยวกับศิลปะ วัฒนธรรม วิถีชีวิต ภาษาถิ่น และอื่น ๆ ของคนในพื้นที่ต่าง ๆ การทดสอบนั้น เป็นการให้ความรู้ในทางอ้อมด้วย เช่น ท่านถามว่า สันผีเสื้อ คืออะไร คำเฉลยของท่าน คือ คำนี้เป็นภาษาเหนือแปลว่าภูตผีตัวเล็กๆ ที่อยู่ในป่า จะเห็นได้ว่า ท่านเป็นผู้มีความรอบรู้และชอบให้ความรู้แก่คนรอบข้างตลอดเวลา

นอกจากเรื่องวรรณกรรมและศิลปวัฒนธรรมแล้ว คุณเลียม ยังมีความประทับใจเกี่ยวกับการดำรงชีวิต และวิถีคิดของพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมเช่นกัน คุณเลียมประทับใจวิถีคิดของท่านโดยเฉพาะวิถีคิดในการทำสิ่งต่างๆ อย่างมีเหตุผล โดยท่านไม่เคยทำอะไรแบบไม่มีเหตุผล ท่านจะดูเฉพาะคนที่ชอบถามในสิ่งที่ไม่ควรถาม แต่พอดูแล้ว ท่านก็ลืมไม่ติดใจเอาความ นอกจากวิถีคิดแล้ว คุณเลียมยังประทับใจฝีมือทำอาหารของท่านด้วย โดยคุณเลียมมักร่วมโต๊ะรับประทานอาหารกับท่านที่จังหวัดเชียงใหม่ เครื่องดื่มที่พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช โปรดปราน คือ บรันดี ระหว่างรับประทานอาหาร จะมีเรื่องคุยกันอย่างสนุกสนาน

โดยคุณเลียมแล้วว่า “ผมไม่ใช่นักการเมือง ผมไม่ใช่พวกแสวงหาผลประโยชน์ เราจึงคุยกันอย่างเปิดใจ และสนุกสนาน จนกลายเป็นเพื่อนสนิทกัน แม้ว่าอายุจะต่างกัน” ทั้งนี้ คุณเลียม ได้กล่าวถึงช่วงเวลา ที่เฝ้าอาการป่วยของท่านพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่โรงพยาบาลว่า “ผมอยู่กับท่าน เฝ้าท่านที่โรงพยาบาลทุกวันพร้อมกับคุณตัมและคุณแต่ม วันที่ท่านสิ้นลม ผมก็จับแขนจับขาท่านพร้อม ท้องพุทโธเพื่อให้ท่านหลับสบาย จากนั้น ก็จับชีวิตของคนเก่ง”

ทั้งนี้ ยังมีบุคคลอีกท่านหนึ่ง ที่กล่าวถึงความสามารถด้านวารสารศาสตร์ของท่าน พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช บุคคลท่านนี้คือ รองศาสตราจารย์ ดร.ธิตีพัฒน์ เอี่ยมนิรันดร์ อาจารย์ประจำ สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช โดยรองศาสตราจารย์ ดร. ธิตีพัฒน์ ได้ใช้ คำว่า นิเทศศาสตร์ แทนคำว่า วารสารศาสตร์ ซึ่งถือว่าเป็นสาขาวิชาที่มีความใกล้เคียงกัน

รองศาสตราจารย์ ดร.ธิตีพัฒน์ เอี่ยมนิรันดร์ (19 มีนาคม 2554 : สัมภาษณ์) ได้สะท้อน ความประทับใจในผลงานของพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช ด้านนิเทศศาสตร์ โดยระบุว่า นิเทศศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ศึกษาถึงการสื่อความหมายจากผู้ส่งผ่านสื่อไปยังผู้รับสารเพื่อให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามที่ต้องการ ได้แก่ การให้ความรู้ การศึกษา การโน้มน้าวใจ และ ความบันเทิง แก่บุคคลและสังคมทุกระดับ ผลงานพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่ประทับใจ ด้านนิเทศศาสตร์ได้แก่ งานเขียนหนังสือ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บทสักวา บทความ และสารคดี ลงใน หนังสือพิมพ์ “เกียรติศักดิ์” เป็นประจำ และได้กลายเป็นนักเขียนจริงจัง เมื่อออกหนังสือพิมพ์ “สยามรัฐ” รายวันของตนเองตั้งแต่วันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2493 เป็นต้นมา โดยระยะแรกถูกบรรณาธิการ คือ สละ ลิขิตกุล ขอให้เขียนวันละ 3 เรื่อง มีเรื่องยาวประจำคือ สามก๊กฉบับ นายทุน บทบรรณาธิการ และเก็บเล็กผสมน้อย นอกจากนี้ ยังมีผลงานงานเขียนอื่นๆ ที่ล้วนได้รับความนิยมจากผู้อ่านอย่าง กว้างขวาง เช่น สีแผ่นดิน ซูสีไทเฮา โจโฉ ยิว ฉากญี่ปุ่น ไผ่แดง เจ้าโลก สงครามผิว พม่าเสียเมือง กาเหว่าที่บางเพลง เพื่อนนอน คนของโลก ฝรั่งเศสคิดนา เบ็งเฮ็ก บันเทิงเริงรมย์ ธรรมคดี ราโชมอน ชมสวน วิทยุ และ ฤกษ์ฤกษ์นิทานอันบัดบังมิได้ ความประทับใจในผลงานของพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช นั้น นอกจากท่านจะเป็นนักปราชญ์ที่มีความรู้ ความสามารถด้านนิเทศศาสตร์ หลายด้านได้แก่ การสื่อสารทางการเมือง การแสดงโขน การเป็นดาราแสดงหนังกับฮอลลีวูด และเป็น นักเขียนแล้ว ท่านยังมีความรอบรู้ด้านการเมือง ด้วยความรู้ ความสามารถและผลงานอันโดดเด่นของท่าน ท่านจึงสมควรได้รับการยกย่องจากคณะกรรมการฝ่ายวัฒนธรรมของคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการ ศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมของสหประชาชาติ หรือ องค์การยูเนสโก ให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก

คุณสมบัติ ธนพัฒน์พงศ์ นักวิเคราะห์นโยบายและแผนชำนาญการ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี (20 มีนาคม 2554 : สัมภาษณ์) กล่าวถึงความประทับใจที่มีต่ออัจฉริยภาพของพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช ไว้ว่า “ผมรู้จักพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช จากหนังสือพิมพ์ และข่าวโทรทัศน์ ตั้งแต่สมัยผมยังเด็ก ๆ แต่ตอนนั้นยังไม่ค่อยรู้เรื่องการเมือง สังคม วัฒนธรรม และ วรรณคดีมากนัก ช่วงที่ผมเรียนชั้นมัธยม ผมเริ่มสนใจวรรณคดี พอปี พ.ศ. 2525 ผมเข้าเรียนคณะ

รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง ก็เริ่มรู้จักท่านมากขึ้น จากเรื่องพรรคการเมือง คือพรรคกิจสังคม พอเรียนเรื่องแผนและนโยบาย ก็รู้จักท่านมากขึ้นไปอีก จากโครงการเงินผัน แล้วก็เริ่มศึกษาชีวประวัติ ท่าน และเรื่องราวต่างๆ มากขึ้น เรื่องของคอมมิวนิสต์ เรื่องของความสัมพันธ์กับจีน ในทางวรรณกรรม ผมไปหาซื้อหนังสือที่ท่านเขียนมาอ่าน เล่มแรกคือ ไม้แดง ประทับใจมาก ทำให้เรารู้ถึงความคิดของคนที่แตกต่างกัน คือ รัน มีอุดมการณ์ เล่มต่อมาคือ หลายชีวิต พออ่านเรื่องของไอ้ลอยแล้วต้องอ่านเรื่องของตัวละครอื่นๆ ต่อ อ่านไม่วางเลย ท่านร้อยเรียงชีวิตคนต่างพ่อต่างแม่ ต่างวิถีทาง มาสัมพันธ์กันอย่างน่าทึ่ง น่าอ่าน น่าศึกษา ท่านเป็นปราชญ์แห่งแผ่นดินจริงๆ

คุณสุนตรา พิชจันทร์ นักศึกษาปริญญาเอก สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม (20 มีนาคม 2554 : สัมภาษณ์) ได้สะท้อนความคิดเห็นเกี่ยวกับความสามารถด้านวรรณกรรมของพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช ไว้ว่า หลังจากที่อ่านหนังสือเรื่อง “โคจรกระดูกในตู” จบ ความรู้สึกแรก คือ ทำไมราชินิกุลผู้นี้ถึงสามารถถ่ายทอดเรื่องราวต่างๆ ที่สะท้อนภาพสังคม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี เมื่อครั้งท่านยังเยาว์วัยออกมาได้อย่างชัดเจน แสดงออกได้ถึงความเป็นผู้มีสติตั้งรับกับสิ่งต่างๆ ที่ไม่เที่ยงแท้ แน่นอนบนโลกใบนี้ และหนังสือเล่มนี้ยังสามารถเป็นแหล่งความรู้ด้านประวัติศาสตร์ในยุคนี้ได้ดีเป็นอย่างดี และเมื่อได้ติดตามผลงานอันหลากหลายของท่าน จึงได้ท่านเป็นต้นแบบในการมีความพยายาม มานะอดสาหะว่าแม้ท่านจะมีภาระงานมากมายยังสามารถสร้างสรรค์ผลงานได้อย่างมากมาย แล้วพวกเราได้สร้างสรรค์อะไรต่อบ้านเมืองบ้างแล้วหรือยัง

ดร. อนันต์ นาวิไล ผู้อำนวยการ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ (20 มีนาคม 2554 : สัมภาษณ์) ให้สัมภาษณ์แก่ท่านพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช ว่า “มหาบุรุษผู้มีอัจฉริยภาพของชาววัฒนธรรม” โดยได้ระบุว่า มีน้อยคนนักที่จะได้รับการยกย่องและยอมรับจากสังคมในระดับประเทศและทั่วโลก ทุกคนได้รู้จักท่านในฐานะนายกรัฐมนตรีคนหนึ่งของไทยเมื่อปี พ.ศ. 2518 ท่านเป็นผู้มีอัจฉริยภาพในหลายด้าน เหตุการณ์ด้านศิลปวัฒนธรรมเกี่ยวกับท่านที่โดดเด่น เช่น เมื่อครั้งหนึ่ง องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ครอบครองพระพิราพแก่พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช ด้วยพระองค์เอง ในพิธีไหว้ครูและพิธีครอบโขน ละคร ที่จัดขึ้น ณ พระที่นั่งวิมานเมฆ พระราชวังดุสิต เมื่อปี พ.ศ. 2506 ทั้งนี้ อัจฉริยภาพทางด้านศิลปวัฒนธรรมของพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช ปรากฏในงานแสดงนาฏศิลป์ ทั้งโดยตนเอง และโดยการส่งเสริมนาฏศิลป์และดนตรีประเภทต่างๆ ตั้งแต่นาฏศิลป์ระดับสูง คือ โขน ละคร ไปจนถึงศิลปะพื้นบ้าน เช่น การเล่นเพลงฉ่อย เพลงเรือ เล่นสัทิวา งานส่งเสริมและอนุรักษ์ศิลปและดนตรีไทย ที่สำคัญที่สุด คือ การจัดตั้ง “โขนธรรมศาสตร์” ขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2509 เพื่ออบรมให้เยาวชนไทยเข้าใจถึงเรื่อง โขน ที่เป็นศิลปะการแสดงนาฏศิลป์ระดับสูงของไทย รวมทั้งการสืบทอดการแสดงซึ่งในปัจจุบันกำลังจะสูญหายไป หลังสุดได้รับพระเมตตาจากองค์สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถทรงให้กระทรวงวัฒนธรรมฟื้นฟูและสืบทอดการแสดงดังกล่าว ซึ่งเป็นพระมหากรุณาธิคุณ

อย่างหาที่สุดมิได้ ที่จะช่วยสืบทอดการแสดงนาฏศิลป์ด้านโขนให้ลูกหลานชาวไทยสืบไป นอกจากนี้ อัจฉริยภาพของพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช ยังมีความโดดเด่นในด้านวรรณศิลป์ ได้แก่ บทความ ข้อเขียน เรื่องแปล สารคดี บทปาฐกถา งานเขียนด้านประเพณีและวัฒนธรรม เรื่องประเพณี การบวช การแต่งงาน การตาย พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา วรรณคดีไทยและนาฏศิลป์ไทย ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงสมควรได้รับการยกย่องเป็น“มหาบุรุษของชาววัฒนธรรม” ที่จะต้องจารึกในคุณงามความดีที่ท่านมีต่อวัฒนธรรมไทยและประเทศไทยสืบไป

จากข้อคิดเห็นของบุคคลข้างต้นที่กล่าวถึงพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช จะเห็นได้ว่า อัจฉริยภาพของบุคคลผู้นี้ แม้ร่างกายจะดับสูญ แต่ความดี ความงาม และผลงานอันทรงคุณค่าของท่าน ยังคงอยู่ในความคิด ความรู้สึก และในจิตใจของผู้คนสืบไป

หากจะเปรียบเทียบชีวิตและผลงานที่ผ่านมาของท่านกับแนวคิดทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมนุษย์ของมาสโลว์ (Maslow's Needs Hierarchy) จะพบว่า ท่าน พลตรี หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้ดำเนินชีวิตและสร้างผลงานที่สอดคล้องกับขั้นความต้องการของมนุษย์ขั้นที่ 3 ถึง 5 อย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้ สำคัญสำคัญของทฤษฎีดังกล่าว สรุปได้ว่า ลำดับขั้นความต้องการของมนุษย์ประกอบด้วย 5 ลำดับขั้น โดยมาสโลว์มีแนวคิดที่ว่า พฤติกรรมของมนุษย์จะถูกเร้าให้กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งจากกลุ่มความต้องการ 2 ประเภท คือ ความต้องการพื้นฐานเพื่อการอยู่รอด (Basic Needs) และความต้องการขั้นสูง (Meta-Needs) ทั้งนี้ ความต้องการทั้งสองประเภทมีพัฒนาการเป็นขั้นตอนจากลำดับต่ำสู่ลำดับสูง ซึ่งมีทั้งสิ้น 5 ลำดับขั้น โดยความต้องการ 4 ลำดับขั้นแรก เป็นความต้องการพื้นฐานอันเกิดจากความรู้สึกที่ไม่มีสิ่งนั้นหรือขาดแคลน เรียกว่า "Deficiency Needs" ส่วนความต้องการลำดับที่ 5 จะเป็นความต้องการขั้นสูงสุด เรียกว่า Meta-Needs หรือความต้องการเพื่อความก้าวหน้า (Growth Needs) (สกนธ์ ภูงามดี. 2545 : 18-20)

ความต้องการทั้ง 5 ลำดับขั้น ได้แก่ ขั้นที่ 1 ความต้องการพื้นฐาน (Basic Physiological Needs) เช่น ความกระหาย ความหิว ความง่วงเหงาหาวนอน ความต้องการทางเพศ ขั้นที่ 2 ความต้องการความปลอดภัย (Safety Needs) เช่น ความปลอดภัยจากโรคภัยไข้เจ็บ ความปลอดภัยจากการถูกทำร้าย ความปลอดภัยที่เกิดจากการมีที่อยู่อาศัย ความปลอดภัยที่ได้มีชีวิตส่วนตัว เป็นต้น ขั้นที่ 3 ความต้องการความรักและการยอมรับ (Love and Belongingness Needs) เช่น ความรักและการยอมรับจากครอบครัว จากเพื่อน จากคนรอบข้าง จากสังคม เป็นต้น ขั้นที่ 4 ความต้องการการยกย่อง (Esteem Needs) ซึ่งรวมทั้งความภาคภูมิใจ ความยอมรับนับถือ ความมั่นใจ เป็นต้น และขั้นที่ 5 ความต้องการประสบความสำเร็จในชีวิต (Self-Realization) ไม่ว่าจะประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน หรือการบรรลุสิ่งที่มุ่งหวังสูงสุดของชีวิต เป็นต้น

5. ความต้องการ

ความสำเร็จในชีวิต

4. ความต้องการการยกย่อง

3. ความต้องการความรักและการยอมรับ

2. ความต้องการความปลอดภัย

1. ความต้องการพื้นฐาน

แผนภูมิแสดงลำดับชั้นความต้องการของมนุษย์ตามแนวคิดของมาสโลว์

ที่มา : จิตวิทยากับการออกแบบ. สกนธ์ ภูงามดี. 2545 : 18-20

อย่างไรก็ตาม มาสโลว์เห็นว่า ความต้องการ 4 ชั้น ต้องได้รับการตอบสนองตามขั้นตอนเสียก่อน มนุษย์จึงจะสามารถพัฒนาความต้องการไปสู่ความต้องการลำดับชั้นที่ 5 ซึ่งเป็นขั้นสูงสุดและเป็นความต้องการที่บรรลุถึงยาก ซึ่งหมายถึง ความต้องการที่จะใช้ศักยภาพและประสบการณ์ที่ตนมีอยู่ให้เกิดผลดีต่อตนเอง ผู้อื่น และขยายผลต่อสังคม

เมื่อเปรียบเทียบลำดับชั้นความต้องการชั้นที่ 3 ถึง 5 จะพบว่า ในชั้นที่ 3 ความต้องการความรักและการยอมรับ (Love and Belongingness Needs) นั้น ท่านพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ได้รับความรักและการยอมรับจากครอบครัว เพื่อน คนรอบข้าง และคนในสังคมอย่างไม่มีข้อสงสัยเห็นได้จากเสียงแซ่ซ้องถึงความเป็นคนดี ความเป็นอัจฉริยะบุคคล และความสามารถด้านต่างๆ ที่สะท้อนออกมาจากบุคคลใกล้ชิดจำนวนมาก ส่วนชั้นที่ 4 ความต้องการการยกย่อง (Esteem Needs) ซึ่งรวมทั้งความภาคภูมิใจ และความยอมรับนับถือ นั้น ท่านพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช สามารถสร้างผลงานคุณภาพจำนวนมากจนเป็นที่ยกย่องขององค์การยูเนสโกซึ่งสาธารณชนทราบกันดี ส่วนชั้นที่ 5 ความต้องการประสบความสำเร็จในชีวิต (Self-Realization) ชั้นความต้องการดังกล่าว ไม่มีใครปฏิเสธว่า ท่านพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้ทำงานในตำแหน่งสำคัญต่างๆ ของประเทศจนประสบความสำเร็จสูงสุดและมีผลทำให้ประเทศไทยมีความเจริญก้าวหน้าทั้งด้านการเมือง วรรณกรรม ศิลปวัฒนธรรม และสังคมจนถึงทุกวันนี้

พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช ถึงแก่อสัญกรรม เมื่อวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2538 สิริรวมอายุ 84 ปี 5 เดือน 20 วัน ในโอกาสที่ท่าน พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้รับการยกย่องจากยูเนสโกให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก และในวาระครบ 100 ปีชาตกาล คนไทยคงไม่ปฏิเสธว่า ท่านเป็นคนเก่งตัวจริง สมควรได้รับการยกย่อง แม้กระทั่งในต่างประเทศก็ยังมีงานเขียนถึงท่าน

โดยยกย่องท่านให้เป็น “ วินสตัน เชอร์ชิล ของเอเชีย ” เนื่องจากท่านมีความสามารถหลายด้านคล้ายกับวินสตัน เชอร์ชิล นอกจากนี้ ไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะมีบุคคลที่เป็นได้หลายอย่างเช่นท่าน ดังนั้นจึงเป็นการสมควรแล้วที่ท่านจะได้รับการยกย่องให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก แม้ว่าจะเข้าไปบ้างก็ตาม เพราะอันที่จริง การยกย่องคนเก่ง ควรยกย่องตอนที่บุคคลนั้นยังมีชีวิตอยู่มากกว่ายกย่องเมื่อเสียชีวิตไปแล้ว

แม้พลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช จะจากไป แต่ผลงานด้านวรรณกรรม วัฒนธรรม และนิเทศศาสตร์ ของท่านก็ยังคงปรากฏอยู่ในสังคมไทยสืบไป

เอกสารอ้างอิง

- ธิตีพัฒน์ เอี่ยมนิรันดร์, รศ.ดร., ผู้ให้สัมภาษณ์, สกนธ์ ภู่งามดี, ผศ.ดร., ผู้สัมภาษณ์, ที่มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช จังหวัดนนทบุรี เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2554.
บริษัทบ้านคึกฤทธิ์ จำกัด. (2550). *คึกฤทธิ์ ที่สุดของความเป็นไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ ที-กรุ๊ป มีเดีย จำกัด.
- บริษัทบ้านคึกฤทธิ์ จำกัด. (2554). *100 ปีชาตกาล บุคคลสำคัญของโลก ชื่อ คึกฤทธิ์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ ที-กรุ๊ป มีเดีย จำกัด.
- พระเมธีวราภรณ์ ผู้ให้สัมภาษณ์, สกนธ์ ภู่งามดี, ผศ.ดร., ผู้สัมภาษณ์, ที่วัดโมลีโลกยาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 20 มีนาคม 2554.
- เลียม อยุทธกิจ ผู้ให้สัมภาษณ์, สกนธ์ ภู่งามดี, ผศ.ดร., ผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 700/2 ซอยเนติศึกษา กรุงเทพฯเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2554.
- วิกิพีเดียออนไลน์. (2554). *ประวัติและภาพสำคัญของพลตรี หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมช*. สืบค้นจาก th.wikipedia.org/wiki/หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์_ปราโมช สืบค้นเมื่อ 10 กรกฎาคม 2554
- สกนธ์ ภู่งามดี. (2545). *จิตวิทยากับการออกแบบ*. กรุงเทพฯ: วาดศิลป์.
- สมบัติ ธนพัฒนพงศ์ ผู้ให้สัมภาษณ์, สกนธ์ ภู่งามดี, ผศ.ดร., ผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 222/9 ซอยบ้านพานถม กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 20 มีนาคม 2554.
- สุนตรา พิษจันทร์ ผู้ให้สัมภาษณ์, สกนธ์ ภู่งามดี, ผศ.ดร., ผู้สัมภาษณ์, ที่หน่วยการศึกษากรุงเทพมหานคร มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ถนนสามเสน กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 20 มีนาคม 2554.
- อนันต์ นาวิไล, ดร., สกนธ์ ภู่งามดี, ผศ.ดร., ผู้สัมภาษณ์, ที่หน่วยการศึกษากรุงเทพมหานคร มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ถนนสามเสน กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 20 มีนาคม 2554.